

Т.Г.Калюжна

КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Методичні рекомендації

КИЇВ – 2011

Рецензенти:

Горєєва В.М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічної творчості національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова;

Пилипчук В.В. - кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та історії педагогічної майстерності ІПППО АПН України.

У методичних рекомендаціях висвітлено різні підходи до вдосконалення педагогічного мовлення. Зокрема особливо увагу приділено психоакустичному та психолінгвістичному аспекту мовлення, систематизовано ряд тренінгів та вправ для вдосконалення мовленнєвого апарату, що дає практичну можливість майбутньому педагогу вдосконалювати професійно-педагогічне мовлення. Значна увага приділена ораторському мистецтву в педагогічній розповіді та бесіді, описані існуючі вимоги до виступів можуть бути використані майбутнім вчителем при проведенні різних занять.

1. Складові культури мовлення педагога та умови його ефективності

Педагогічна майстерність, за визначенням доктора філософських наук, професора, академіка АПН України І.А. Зязюна, – це комплекс властивостей особистості, який забезпечує самоорганізацію професійної діяльності високого рівня на рефлексивній основі [12, 30]. До таких важливих властивостей належать і гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка – вміння вести розмову, триматися перед аудиторією, володіти прийомами впливу на учнів за допомогою вербальних і невербальних засобів. Спробуємо зробити акцент на такому елементі педагогічної майстерності, як мистецтво мовлення вчителя, яке є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості, особливу увагу приділивши саме вмінню спілкуватися з учнями, заглиблювати у предмет за допомогою співучої мови, чарівності слова, вміння на належному рівні користуватись елементами практичної риторики. На перший погляд може здаватися, що насправді проблеми стосовно рівня комунікативних знань та вмінь молодих вчителів в умовах сьогодення взагалі-то не існує. Адже кожен із нас набуває основ спілкування з навколишнім світом з молоком матері. Навички спілкування передаються у спадок з колисковими піснями, бабусиними казками та набувають щоденного розвитку. Тому багато хто, не занурюючись у досконале вивчення граматичних правил, правил ефективної комунікації або засвоєння основних елементів риторики, вважає, що такі, начебто елементарні знання повинні приходити самі собою, з досвідом. Можливо, це й так, але для вчителя цього замало. Сьогодні спостерігається гостра суперечність між професійними вимогами до логічної стрункості, емоційної виразності мови викладача та реаліями масової практики. Низький рівень мовленнєвої культури педагогів стає однією з причин низької культури мовлення учнів, а потім дорослих людей. На це звертають увагу, тому що культура мовлення людини є одночасно і показником загальної та професійної культури, і засобом для її вдосконалення. Убогість словникового запасу, обмеженість засобів виразності слова свідчать про низький рівень духовного життя особистості, що, безумовно, негативно впливає на соціальний статус. Існування даної проблеми часто зумовлене недостатнім рівнем вимог до стилю викладання, мовної грамотності молодих учителів (особливо це стосується сільських закладів освіти) або недостатнім прагненням учителя підвищувати рівень власної мовної культури. Якщо розглянути ці проблеми, то стає зрозуміло, що в умовах становлення демократії, в умовах ринкової економіки конкурентоздатність фахівця становлять як професійні знання й уміння, так і комунікативні навички. Вміння говорити набуває особливого значення, так як при розв'язанні тих чи інших проблем, виникає гостра потреба в застосуванні спеціалістом навичок побудови конструктивного та безконфліктного спілкування. Особливо

актуальним та відкритим це питання є для людей, робота яких пов'язана з вихованням майбутнього нашої держави, наших дітей. Такі закономірні зв'язки між культурою мовлення і культурою навчання, між культурою мовлення і загальним розвитком особистості та суспільства були встановлені ще в епоху Стародавньої Греції та Риму. У подальшому ці ідеї були поглиблені вітчизняними і зарубіжними філософами, психологами, педагогами [2;15; 23, 757].

Для педагога вміння говорити включає в себе високий рівень освіченості, особливо з таких наук, як психологія, етика, риторика. Адже діти завжди звертають увагу на особистісні якості вчителя, не тільки на те, як він себе поводить в тій чи іншій ситуації, а й, головне, на те, як говорить. А тому вчителю, який вкладає знання в чисті дитячі душі та серця, не слід цуратися мистецтва красномовства. Йдеться про такий рівень опанування молодими педагогами майстерності мовлення, який вбирає в себе і розвиток творчих здібностей, і практичне оволодіння технікою досягнення художньої та логічної довершеності під час створення власного виступу, і високу культуру усної та писемної мови. Окреслені вимоги можуть бути виконані лише за умови справжньої відданості молодих спеціалістів своїй професії. Культура мови не приходить до нас сама собою, вона є результатом кропіткої та поступової внутрішньої роботи. Працюючи над вдосконаленням власної мови, молодь може звернутись за допомогою до досвіду історії і розпочати з вивчення риторики. Ще засновник теорії красномовності М.В. Ломоносов вважав, що “красномовність є мистецтво про всяку дану матерію красно говорити і тим схилити інших до своєї про неї думки” [23,115]. Мовленнєва поведінка, на думку І.А.Зимньої [10], проявляється в манері, характері мовленнєвих дій, включаючи соматичну активність. Мовленнєва поведінка, як і інші види соціальної діяльності перебуває під контролем суспільства. Перш за все, вона підпорядкована загальноприйнятим нормам літературного мовлення – орфоепічним, лексичним, фразеологічним, морфологічним, синтаксичним. Культура мовленнєвої поведінки зумовлена доцільним вибором і організацією мовленнєвих засобів, які в кожній конкретній ситуації спілкування при дотриманні лінгвістичних і етичних норм дозволяють ефективно вирішувати комунікативні задачі. Однак, кожний акт професійної комунікативної взаємодії вимагає нестандартної мовленнєвої творчості, оскільки будується з врахуванням багатьох обставин – ситуацій спілкування, індивідуальності партнера по спілкуванню, його емоційного стану, характеру відносин, які склалися між партнерами і т.д. Педагогу в процесі спілкування необхідна постійна корекція своєї поведінки в зв'язку з отримуваною зворотньою інформацією від партнера по спілкуванню – вербальною і невербальною. Суттєвими ознаками культури поведінки будь-якої людини, а тим більше педагога, є використання системи національно-

специфічних стереотипів, стійких форм спілкування, призначених для встановлення і підтримання контактів. В процесі спілкування педагог покликаний створювати відповідну комунікативну обстановку, яка б стимулювала мовленнєву активність учня. Важливо не вишукувати помилки чи неточності у висловлюваннях, а виражати дійсний інтерес до обміну інформацією, підкреслювати достоїнства, не наполягати на негайних відповідях, дати можливість подумати, не перебивати. Важливою характеристикою вербальної і невербальної поведінки є стиль мовлення. В соціолінгвістиці, як відомо, розрізняють дві основні його різновидності: офіційний і неофіційний. Функціональні стилі мовленнєвої поведінки відрізняються один від одного вибором лексики і експресивних засобів. Педагог повинен володіти гнучкістю переходу від одного стилю до другого, враховуючи конкретну ситуацію спілкування. Безперечно, для вироблення індивідуального стилю мовленнєвої поведінки фахівця необхідний досить тривалий період часу. Індивідуальний стиль мовленнєвої поведінки проявляється у певній манері самовираження – лексиці, інтонації, міміці, пантоміміці. Разом з тим, професійна етика передбачає певну мовленнєву дисципліну, неухильне дотримання літературних норм, які не дозволяють використовувати діалектизми, жаргони і т.д. як у формальному, так і в неформальному спілкуванні [10].

Проблема педагогічного мовлення розглядається у двох аспектах: психолінгвістичному та психоакустичному. На них зупинилася в своїх методичних рекомендаціях «Педагогічна техніка» Горєєва В.М. . [7, 7-9].

Психолінгвістичний аспект мовлення педагога ґрунтується на міждисциплінарній науці психолінгвістиці. У ній приділяється увага мовленнєвій і немовленнєвій поведінці учасників комунікативного процесу, вивченню питань мовоутворення, сприйняття і формування мовлення, а також проблемам взаємодії мови і мислення, мови і свідомості, особливостей сприйняття і розуміння висловлювань у залежності від їх граматичної форми тощо. На цій основі сформульовано основні правила мовлення вчителя, вимоги до нього. За вимогами психолінгвістики, мовлення педагога має характеризуватися культурою, граматичною точністю, логічністю. Відповідно до правил мовленнєвої культури вчитель має дотримуватись ряду вимог:

- перш за все мова вчителя повинна бути чистою, правильною і літературною за будь-яких умов;
- учитель повинен мати достатній лексичний запас, щоб вільно виражати думки, викладати навчальний матеріал логічно, аргументовано, переконливо;
- мовлення має бути виразним завдяки вмілому інтонуванню залежно від змісту, доречному вживанню епітетів, метафор, порівнянь, використанню

засобів образної словесної наочності таких, як афоризми, прислів'я та приказки, уривки з художніх творів тощо;

- необхідно розвивати психофізіологічні особливості своєї особистості: уяву, асоціативну й образну пам'ять, щоб, спираючись на образні уявлення, забезпечувати яскравість, образність словесного описання предметів і явищ.

Психолінгвістичний аспект мовлення педагога знаходить відображення і в працях В.О.Сухомлинського. Видатний педагог підкреслював, що мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості. На допомогу вчителю Василь Олександрович розробив кодекс мовлення вчителя, де наголосив, що вчитель не може припускатися брутальності, непристойності, бути фальшивим і нещирим. Психолінгвістичний аспект мовлення спрямовує на дослідження мовленнєвої культури вчителя, багатства його мови, вміння точно, логічно викладати свої думки, правильно обирати мовні засоби, розглядати мовлення як показник духовного багатства педагога, культури його мислення. Професійно-педагогічна діяльність вимагає від учителя постійного удосконалення свого мовлення відповідно до вимог мовленнєвої культури.

У теорії техніки вербального самовираження творчої індивідуальності вчителя значне місце займає *психоакустичний аспект* мовлення. Педагогу важливо приділяти увагу не тільки змісту своїх висловлювань, а й гарному голосовому звучанню, розвитку мовного голосу, його акустичним і тембровим можливостям. Психоакустичний аспект мовлення спрямовує роботу вчителя на удосконалення мовного голосу і розвиток психофізіологічних можливостей свого голосового апарату, подолання його недоліків. Постановка *мовного голосу* вчителя - найважливіша проблема техніки мовлення. Адже мовний голос є суттєвим компонентом мовної техніки. Коли він добре розроблений, то звучить сильно, красиво і виразно. Для вчителя необхідно домогтися, щоб мовний голос був гнучким, рухливим, слухняним його волі. Тоді педагог здатен так управляти голосом, щоб він яскраво передавав його почуття і думки.

Мовлення вчителя - це звукове мовлення, що являє собою озвучений видих. За В.П.Чихасвим, першим елементом мовної техніки вчителя є *фонаційне (мовне) дихання*. [58, 71].

Імпровізаційність - невід'ємний елемент мовленнєвої поведінки фахівця. Форми мовленнєвої імпровізації можуть бути найрізноманітнішими, починаючи із питання, жарту, який знімає нервову напругу, і закінчуючи монологом, необхідність якого диктується конкретною потребою. Сила професійної мовленнєвої імпровізації полягає не тільки у раптовості тих чи інших реакцій, але в їх оптимальності і результативності. Однією з важливих детермінант

мовленнєвої поведінки є уміла організація діалогу, що дозволяє ефективно вирішувати різноманітні завдання: досягати взаєморозуміння, виявляти різні підходи в тлумаченні дискусійних проблем, створювати ситуації вільного вибору особистісної позиції, на основі зворотнього зв'язку вносити корективи в свої дії. [25] Крім імпровізаційності, діалогічності важливою є експресивність, яка дозволяє посилити виразність слова. Культура мовленнєвої поведінки передбачає осмислення своїх експресивних проявів, їх критичну самооцінку і свідоме використання можливостей мови у спілкуванні. Відмічено, що у багатьох людей проявляється стереотипність емоційного самовираження, що є небажаним. Експресивність мовленнєвої поведінки зумовлена використанням виразних засобів різних рівнів. На лексико-семантичному рівні вона залежить від вибору слів. Вираженню емоцій при цьому сприяють вигуки, частки, сполучники. На синтаксичному рівні мовленнєва експресія зв'язана з використанням окличних, спонукальних конструкцій, незавершених речень, риторичних запитань, анафор (повторення слова чи граматичної конструкції на початку речення), епіфор (повтор слова чи словосполучення в кінці речення), інверсії. Засобом виразності мовлення виступає образність і метафоричність слова, тобто оперування мовленнєвими формами, які мають переносний смисл. Експресивність усного слова зумовлена комплексом невербальних проявів – інтонаційних, мімічних, жестикуляційних. Значення невербальних комунікацій надзвичайно велике, оскільки вони можуть виконувати всі основні функції мовленнєвих знаків і фактично замінити значну частину усного мовлення. Все вищесказане стосується так званої комунікативної техніки. Під технікою спілкування або комунікативною технікою слід розуміти сукупність засобів (прийомів), які використовуються в процесі спілкування з метою досягнення бажаних результатів спілкування [25]. Комунікативна техніка є, фактично, основою педагогічної техніки.

Педагогічна техніка - це комплекс умінь, який допомагає вчителю глибше, повніше, талановитіше виразити себе, досягти оптимальних результатів у педагогічній діяльності. Це - уміння педагогічного спілкування, техніка і культура мовлення, міміка, пантоміміка, професійна саморегуляція педагогом свого психічного стану і т.п. Що є важливішим у педагогічному спілкуванні: досконале володіння технікою спілкування, чи здатність встановлювати відносини на стратегічному рівні? Якщо допустити, що ефективність спілкування в першу чергу визначається технікою, тобто володінням комунікативних знань, умінь, навичок, то більшість педагогів не дуже б відрізнялися за рівнем ефективності педагогічного спілкування. Ця різниця могла б хіба що залежати від досвіду. Адже в професійній підготовці вчителя, на жаль, дуже мало місця і часу відводиться техніці педагогічного спілкування. Більшість умінь і навичок педагога отримують стихійно, з

досвідом, в процесі педагогічної діяльності. Отже, логічно було б допустити, що педагоги, які працюють в школі тривалий час, володіють більшою комунікативною компетентністю, спілкуються більш ефективно. В якійсь мірі це дійсно так, але прямого зв'язку тут, безперечно, нема. У багатьох випадках молоді педагоги досягають більшої ефективності у спілкуванні, ніж їх старші колеги. Очевидно, це можна пояснити тим, що різні люди по-різному набувають комунікативного досвіду. Вони відрізняються за рівнем компетентності в силу різних комунікативних установок, відмінностей в особистісно-емоційній сфері, тобто відмінностей в базових стратегічних орієнтаціях. Деякі орієнтації сприяють оволодінню необхідними вміннями і навичками спілкування, і таким чином підвищують ефективність спілкування, інші ж перешкоджають успішному формуванню комунікативної компетентності. В той же час, безперечно, самі по собі особистісні властивості, установки, орієнтації, не завжди забезпечують повну ефективність спілкування без застосування відповідної техніки спілкування[20]. Мовлення вчителя повинне забезпечувати вирішення завдань навчання та виховання школярів, тому перед ним (мовленням) стоять, крім загальнокультурних, і професійні, педагогічні вимоги. Вчитель несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за його наслідки. Ось чому мовлення вчителя є важливим елементом його педагогічної майстерності. Вираз "мовлення вчителя" ("педагогічне мовлення") вживають, коли мова йде про усне мовлення педагога. Під усним мовленням розуміють як сам процес говоріння, створення усних висловлювань, так і результат цього процесу – усні висловлювання. Педагогічне мовлення має на меті забезпечити:

- а) продуктивне спілкування, взаємодію між педагогом та вихованцями;
- б) позитивний вплив вчителя на свідомість, почуття учнів з метою формування, кореляції їх переконань, мотивів діяльності;
- в) повноцінне сприйняття, усвідомлення і закріплення знань у процесі навчання;
- г) раціональну організацію навчальної та практичної діяльності вчителя.

З виразом "педагогічне мовлення" тісно пов'язане поняття "комунікативна поведінка вчителя". У сучасній літературі – це не просто процес говоріння, передачі інформації, а така організація мовлення і відповідної йому поведінки вчителя, які впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів та учнів, на характер їх взаємовідносин, на стиль їх роботи [6]. Для характеристики комунікативної поведінки вчителя мають значення:

тон мовлення;

виправдане використання оціночних суджень;

манера спілкування з учнями;

характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення.

Усне мовлення вчителя існує в двох різновидах:

а) монологічне мовлення (розповідь, шкільна лекція, коментар, тлумачення (правил, знаків, термінів), розгорнуті оціночні судження (мотивація шкільної оцінки під час оцінювання знань; оцінка поведінки, позанавчальної діяльності учня);

б) діалогічне мовлення (види бесід з учнями, які побудовані в формі питань та відповідей).

Діалогічне мовлення - це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників виступає як слухач і як мовець. Розглянемо комунікативні, психологічні та мовні особливості цього виду мовленнєвої діяльності. Діалогічне мовлення (ДМ) виконує такі комунікативні функції:

- запиту інформації - повідомлення інформації;
- пропозиції (у формі прохання, наказу, поради) - прийняття/неприйняття запропонованого;
- обміну судженнями / думками / враженнями;
- взаємопереконання / обґрунтування своєї точки зору.

Кожна з цих функцій має свої специфічні мовні засоби і є домінантною у відповідному типі діалогу.

Охарактеризуємо діалогічне мовлення з психологічної точки зору. Як і будь-який інший вид мовленнєвої діяльності, діалогічне мовлення завжди вмотивоване. Проте в умовах навчання мотив сам по собі виникає далеко не завжди. Отже необхідно створити умови, в яких у школярів з'явилося б бажання та потреба щось сказати, передати почуття, тобто, за висловом К.Станіславського, поставити їх у "запропоновані обставини". Крім того, сприятливий психологічний клімат на уроці, доброзичливі стосунки, зацікавленість в роботі також сприятимуть вмотивованості діалогічного мовлення. Діалогічне мовлення (як і монологічне) характеризується зверненістю. Спілкування, як правило, проходить у безпосередньому контакті учасників, які добре обізнані з умовами, в яких відбувається комунікація. Діалог передбачає зорове сприйняття співрозмовника і певну незавершеність висловлювань, яка доповнюється позамовними засобами

спілкування (мімікою, жестами, контактом очей, позами співрозмовників). З їх допомогою мовець виражає свої бажання, сумніви, жаль, припущення. І, отже, їх не можна ігнорувати в навчанні іншомовного спілкування.

Слід зазначити, що у процесі навчання нас цікавлять не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації і називають мовленнєвими або комунікативними. Вони завжди містять у собі стимул до мовлення. Уявімо, що у вас спрага. Якщо ви прийшли додому, то звичайно підете на кухню й вип'єте води (соку, чаю тощо). Але коли ви прийшли в гості, то потреба випити води стане стимулом до мовлення, в даному разі - прохання до господині/господаря дому: "Чи не дасте мені склянку води? У мене страшна спрага." Реакція співрозмовника буде як вербальною ("Будь ласка", "З задоволенням" тощо), так і невербальною: він / вона наллє вам склянку води або пригостить чашкою чаю. З вашого боку буде висловлена вдячність.

Характерною особливістю діалогічного мовлення є його емоційна забарвленість. Мовлення, як правило, емоційно забарвлене, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеться. Це знаходить відображення у відборі лексико-граматичних засобів, у структурі реплік, в інтонаційному оформленні тощо. Справжній діалог містить репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення та ін.

Іншою визначальною рисою діалогічного мовлення є його спонтанність. Відомо, що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу значною мірою зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Саме тому діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає нормального темпу мовлення. Це й зумовлює спонтанність, непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує досить високого ступеня автоматизованості й готовності до використання мовного матеріалу.

Діалогічне мовлення має двосторонній характер. Спілкуючись, співрозмовник виступає то в ролі мовця, то слухача, який повинен реагувати на репліку партнера. Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже володіння діалогічним мовленням передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативності. Виходячи з цього, в учнів необхідно розвивати вміння ініціативно розпочинати діалог, реагувати на репліки співрозмовника і спонукати його до продовження розмови.

Окрім того, у шкільній практиці виникають ситуації, коли необхідно обмінятися привітаннями, оцінками, висловлюваннями між учнями та вчителями під час зустрічі, а також спільне обговорення певних навчальних проблем, вчинків, норм поведінки. У таких

ситуаціях спостерігається переплетення форм усного мовлення. Щоб сприяти успішному виконанню педагогічних завдань, мовлення вчителя повинне відповідати певним вимогам, тобто мати певні комунікативні якості. Так, вимога правильного мовлення педагога забезпечується його нормативністю (відповідністю мовлення педагога до норм сучасної літературної мови – акцентологічних, орфоепічних, граматичних та інших), точністю слововживання; вимога виразності мовлення – його образність, емоційність, яскравість. Взагалі, поняття культури мовлення вчителя визначається такими його комунікативними якостями:

- правильність;
- термінологічна точність;
- доречність;
- лексичне багатство;
- виразність;
- чистота.

Якщо звернутися до робіт вчених, що досліджують проблему комунікативних якостей педагогічного мовлення, то можна уявити собі ідеальну модель мовлення сучасного вчителя. Це перш за все, мовлення правильне, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точне, зрозуміле. Мовлення, яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів та просторічних слів. Мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування. Педагогічно доцільне мовлення характеризують логічність, переконливість, спонукальність. Його інтонації, мелодичний малюнок різноманітні та виразні, ритм і темп оптимальні для кожної конкретної ситуації спілкування [56]. Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені його педагогічними функціями. Основні педагогічні функції мовлення вчителя:

- забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань;
- забезпечення ефективної навчальної діяльності школярів;
- забезпечення продуктивних взаємовідносин між учителем та учнями.

Особливості усного педагогічного мовлення як одного з видів мовлення публічного:

- адресний характер мовлення вчителя (воно звернене до учнів);
- зміст такого мовлення приймається учнями з двох каналів – звукового (через слово, інтонацію) та візуального (через міміку, жести, рухи вчителя);
- імпровізаційний характер усного педагогічного мовлення.

Шляхи вдосконалення мовлення майбутнього вчителя:

- самоконтроль та розвиток культури мовлення, створення для себе установки на оволодіння правильним літературним мовленням у всіх ситуаціях мовленнєвого спілкування;
- самоконтроль та розвиток умінь виразного мовлення;
- розвиток загальних психологічних особливостей особистості, що створюють передумови для успішного оволодіння мовленнєвими навиками та вміннями [36].

Засвоєння норм літературної мови – тривалий процес, який починається з раннього дитинства і триває впродовж всього свідомого життя. Тому не лише бездоганне знання свого предмета, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних прийомів, але й словесно-естетичний рівень педагогічних знань формує особистість учня. Культура мовлення - широке і об'ємне поняття, але передусім це - грамотність побудови фраз, простота і зрозумілість викладу, виразність, яка досягається вмінням дібрати потрібні слова та синтаксичні конструкції та активним використанням основних компонентів виразності усного мовлення - тону, динаміки звучання голосу, темпу, пауз, наголосів, інтонації, дикції, правильна вимова слів, правильне використання спеціальної термінології, не багатослів'я. [51] Безсумнівно, для успішності професійної діяльності вчителя необхідними є такі риси його мовлення, як бездоганна дикція, дотримання всіх орфоепічних норм сучасної української літературної мови, добре поставлений голос, уміння керувати диханням, тобто професійне володіння технікою мовлення. Не можна собі уявити живого мовлення без інтонації. Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражено й так само сприйнято слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мовлення (системи його звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функції наголосів, мелодики, темпу, ритму й голосового тембру). Практичні навички "декодування" інтонації співбесідника, вміння використовувати акустичні засоби впливу на слухачів є необхідними для ефективного професійного спілкування. Однак проблема полягає в тому, що навчитися інтонації як твердять психологи неможливо [37]. Слід зауважити, що штучно створена інтонація помічається слухачами одразу, саме природність інтонації, її відповідність ситуації спілкування є її головними комунікативними перевагами. Відтворення заданої інтонації нічого не навчає, однак можна навчитися слухати й розуміти змістові значення інтонації співбесідника, можна визначити педагогічні можливості використання інтонаційних засобів, виявити спектр їх впливів, співвіднести ці можливості з особливостями певного голосу, індивідуальності мовленнєвої поведінки. Звичайно, молодому педагогу буде важко одразу опанувати всі секрети ораторського мистецтва, ефективного спілкування, одразу поводити себе за всіма нормами і правилами педагогічної

майстерності. Але якщо він прагне стати справжнім майстром своєї справи, який ніколи не спиниться на досягнутому, який завжди працюватиме над собою, будь-які труднощі лише сприятимуть його самовдосконаленню та професійному зростанню.

Підсумовуючи вище сказане, можемо чітко визначити

основні педагогічні вимоги до мовлення вчителя та умови його ефективності:

1. Професійне мовлення вчителя повинно відповідати вимогам культури мови. Це важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури. Його умовою є знання мови, адже мовлення є засобом існування, використання мови. Під терміном “культура мови” розуміють відповідність її не тільки сучасним літературним нормам (акцентологічним, синтаксичним), а й іншим якостям, які свідчать про її комунікативну досконалість. Це точність, логічність, чистота, виразність, багатство, доцільність.
2. Професійне мовлення вчителя має бути своєрідною “словесною дією”, мета якої – здійснення інтелектуального, емоційно-вольового, морального впливу на учнів. Слово справжнього вчителя переконує, навіює, викликає в учнів відповідні почуття, формує їхнє ставлення до того, про що він говорить.
3. Професійне мовлення вчителя повинно мати спрямованість, зверненість до учнів. Головна мета спрямованості мовлення – викликати учнів на діалог з учителем, залучити їх до співпраці –, створити атмосферу співроздумів і співпереживання.

2. Техніка використання мовних засобів (дихання, дикція, інтонація, тембр тощо) в умовах мікрОВикладання

Виразна усна мова сучасного педагога, лектора, доповідача є найважливішим елементом їх професійної майстерності. Ще Я.А.Коменський вважав, що педагог повинен у такій мірі володіти словом, яка забезпечить повну увагу з боку вихованців. Мова вчителя, на його думку, повинна бути точною і ясною, виразною, яскравою та привабливою для учнів [17, с.62]. В.О.Сухомлинський вважав, що мистецтво виховання передусім містить у собі мистецтво володіння словом [48, с.63]. Говорячи про мистецтво мовлення викладача, маємо на увазі якість, що вбирає в себе творчі здібності й практичну техніку педагога в досягненні художньої і логічної виразності, культури усної та писемної мови (розповіді, оповідання, лекції, доповіді, бесіди, твору, нарису тощо). Техніка мови — це майстерність публічного виступу, ділового спілкування людей за допомогою мовних конструкцій, що створюються на основі певних правил ораторського мистецтва, зв'язані з силою, висотою, благозвучністю, польотністю, рухливістю, тоном голосу і дикцією. Вкажемо на техніку використання мовних засобів, причому підкреслимо, що тією ж специфікою характеризується мистецтво мовлення керівника, менеджера будь-якого рівня.

Технічні засоби мовної інтонації включають такі елементи, як логічний наголос, логічна пауза, висота тону, темп і тембр мовлення. Нижньореберне дихання, його вузькоканальна спрямованість, чітка і технічно досконала дикція, оптимальне використання верхніх і нижніх резонаторів, ощадливе навантаження голосових зв'язок - ось короткий перелік основних вимог до техніки поставленого голосу. Оволодіння цією технікою сприяє й економному витрачання фізичних та інтелектуальних сил, і досягненню естетичної виразності слова. Висока мовна і голосова техніка також дозволяє правильно інтонувати промову. Під інтонацією слід розуміти ритміко-мелодійну побудову промови, яка передає її смисл і почуття за допомогою висоти тону, сили звуку, темпу мови і тембру голосу. За допомогою тонального забарвлення слів складаються протилежні за змістом речення: чи то піднесено-урочисті, чи то доброзичливі, чи то наказові, чи то грубі, чи то зневажливі і т. п. Поза інтонацією немає ані побутового, ані художнього, ані наукового слова. Емоційно забарвлені інтонації передають слухачам різноманітні почуття оратора. Крім голосу, техніку характеризують темп і ритм мовлення.

Темп мовлення — це швидкість, з якою вимовляються слова, речення, весь текст у цілому. Він залежить від індивідуальних особливостей промовця, його темпераменту, від теми та змісту промови, а також від умов, за яких виголошується промова, та особливостей аудиторії. Тому, звісна річ, одна й та ж промова повинна бути викладена різним темпом в аудиторіях, що

відрізняються за рівнем освіти, статі, віку, професії та ін. Ритм промови має за основне зміну певних частин промови за довжиною звучання, а також чергування мови, що звучить, та пауз. Розрізняють декілька типів пауз залежно від того, за якої причини і з якою метою переривається виголошення промови. Фізіологічні паузи викликані необхідністю вдихнути повітря. Як правило, вони збігаються з іншими паузами — граматичними, логічними і психологічними.

Граматичні паузи — це засіб граматичного упорядкування тексту. Логічні паузи пов'язані зі змістом, логікою промови. За їх допомогою оратор здійснює роздрібнювання потоку слів на змістовні частини. Це нібито поділ або поєднання слів у мовні такти.

Мовний такт — відрізок фрази, цілісний за значенням, об'єднаний інтонаційно і відокремлений з обох боків паузами. Зауважимо ще раз: логічна точність і виразність мови досягається постановкою логічних наголосів. Логічний наголос — підкреслена вимова етапних речень у промові (тези, висновки), а також найзначніших слів і словосполучень у фразах. Щоб набути навичок логічно виразного звучання мови, необхідно спочатку навчитися розбивати фрази на мовні такти, швидко визначаючи в них основне за змістом. Тут можна скористатися порадою К.С. Станіславського: «Беріть частіше книжку, олівець, читайте і розмічайте прочитане за мовними тактами... Розмічування мовних тактів і читання по них необхідні тому, що вони змушують аналізувати фрази і доходити до їх суті. Без цього не скажеш правильно фрази. Звичка говорити по тактах зробить вашу мову не тільки стрункою за формою, зрозумілою за передачею, але й глибокою за змістом» [46].

Щоб розмітити логічно наголошені слова і вислови, необхідно в першу чергу вибрати зі всієї фрази одне найважливіше слово і виділити його наголосом. Потім треба зробити те ж саме з менш важливими словами, але з такими, які теж необхідно виділити. Неголовні, другорядні слова особливо наголосом не виділяються. Зрозуміло, що існує цілий комплекс наголосів: сильних, середніх, слабких — їх розподіляють залежно від змісту промови та її мети. Які ж прийоми техніки мовлення допоможуть підкреслити, підсилити звучання логічно наголошених слів і фраз? З-поміж таких прийомів відрізняють: зміну сили або регістру звучання голосу, уповільнення темпу мови і паузи. Завдяки цьому промова стає рельєфною, передає слухачам ставлення оратора до окремих фрагментів і положень у виступі як до найважливіших. Більше того, це впливає на формування у слухачів їх ставлення до проблем, яких оратор торкається у промові. Крім згаданих прийомів (варіація сили звучання голосу, логічних наголосів, що залежать від ступеня важливості предмета розмови, різноманітності темпу, що відтіняє значимість окремих думок), виразності звучання мови надає зміна висоти тону. (Зверніть увагу: логічну побудову тексту не можна ототожнювати з

логічністю промови, тобто послідовністю, несуперечністю, аргументованістю, доведеністю).

Призначення психологічної паузи — емоційна інтерпретація тексту, розкриття психологічного навантаження думки. Така пауза пов'язана з підтекстом промови, її сутність є зрозумілішою, якщо порівняти її з паузою логічною: «В той час, як логічна пауза механічно формує такти, цілі фрази і саме цим допомагає виявити їх сенс, психологічна пауза дає життя цій думці, фразі і тексту, намагаючись передати їх підтексти. Якщо без логічної паузи мова безграмотна, то без психологічної вона нежиттєздатна. Логічна пауза пасивна, формальна, недійова; психологічна,— безперечно, завжди активна, багата внутрішнім змістом. Логічна пауза слугує розуму, психологічна — почуттю.

3. Тренінги та вправи на розвиток професійно-педагогічного мовлення

Напевно кожен в дитинстві мріяв, слухаючи чіткий і добре поставлений голос диктора центрального телебачення або радіо, оволодіти технікою мови і говорити також як вони. На жаль, виразно і членороздільно доносити свої думки оточуючим, через низку обставин, не кожному дано. Багато хто цього за собою не помічає, хтось цьому не надає значення і лише деякі відчують себе не в своїй тарілці. Подолання різних відхилень в звуковому ладі мови має величезне значення. Своєчасне усунення недоліків вимови дозволяє запобігти тим величезним труднощам, які можуть виникати через дефекти мови. Не можна не враховувати і того чинника, що недоліки вимови, як і інші мовні порушення, нерідко можуть бути причиною серйозних відхилень в розвитку психіки, особливо дітей. Діти, які неправильно вимовляють слова, часто уникають мовного спілкування з друзями, не беруть участі в дитячих виступах на святах, не проявляють активності. Для дорослих же згадані недоліки можуть служити деякою перешкодою в просуванні по службових сходах.

Регулярні заняття по запропонованій методиці допоможуть справитися або значно понизити дискомфорт від заїкання. Все дуже просто. У кожної людини розвинена так звана внутрішня мова, яка не вимовляється вголос, а існує тільки в нашому мозку і яку ми звертаємо до самих себе. Коли ми в думках говоримо з самим собою, ми не заїкаємося. Внутрішня мова, хоча вона і беззвучна, не так вже відрізняється від мови зовнішньої, звучної. І та і інша управляється одними і тими ж мовними механізмами. Слід пам'ятати, що тільки при значній завзятості і регулярних тренінгах можна досягти бажаної мети і добитися позитивних результатів в риториці, дикції і красномовстві.

Вправи для вдосконалення органів дихання

Оскільки звуки мови утворюються при видиху, його організація найбільш важлива для постановки голосу. У легенях не повинно бути надлишку повітря, яке у такому разі прагне вирватися назовні, примушуючи надмірно напружуватися голосові зв'язки, і не повинно бути дефіциту повітря, оскільки це може викликати несприятливі наслідки в легенях. Навчитися вірно використовувати повітря, що видихається, — одне із складних завдань.

Вправа 1. Зробіть вдих на рахунок 1, 2, 3, 4, на 5, 6 — затримайте дихання, на рахунок 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 — видих.

Вправа 2. Повторіть завдання вправи 1, але при видиху рахуйте вголос: 7, 8...15.

Вправа 3. Зробіть короткий вдих, трохи затримайте дихання, при видиху почніть рахувати: 1, 2, 3, 4 і так далі. Темп рахунку не прискорювати, повітря не добирати.

Вправа 4. Вимовіть скоромовку-лічилку, зробивши вдих в місці, вказаному *, і продовжите на видиху, наскільки вистачить повітря: "Як на горі, на пагорбі стоять тридцять три Єгорки*: раз — Єгорка, два — Єгорка, три — Єгорка і так далі".

Вправа 5. Кожну строфу приведеного нижче вірша "Будинок, який побудував Джек" в перекладі С.Я.Маршака вимовіть на одному видиху, не добираючи повітря. Зверніть увагу на положення тіла: обов'язково стоячи, спина пряма, руки уздовж боків або за спиною, голова не опущена і не задерта вгору.

Ось будинок, що побудував Джек..

А це пшениця, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це веселий птах синиця, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Ось кіт, який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Ось пес без хвоста, Який за комір тріпає кота, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це корова безрога, та, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає кота, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це доярка сива і строга, Яка доїть корову безрогу, таку, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

А це ледачий і товстий пастух, Який свариться з дояркою строгою, Яка доїть корову безрогу, таку, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Ось два півні, Які будять того пастуха, Який свариться з дояркою строгою, Яка доїть корову безрогу, таку, що Буцнула старого пса без хвоста, Який за комір тріпає kota, Який лякає і ловить синицю, Яка часто краде пшеницю, Яка в темній коморі зберігається В будинку, що побудував Джек.

Вправа 6. Це вправа для тренування діафрагми. Вимовіть даний нижче текст, не закриваючи рота. Можна уявити, що вам поставили пломбу і не можна закривати рот:

Дві години не їсти? Жахливо!

Я не снідав марно.

Їсти хочу як ніколи!..

Дві години зачекати? Залюбки!

Є характер, воля є,

Раз не можна — не стану їсти!

Вправа 7. Уявіть, що ваші груди і легені - гармонія. Грайте на ній: при ударному складі руки, зігнуті в ліктях, відскакують від боків:

Ух ти, ох ти!

Ми наділи кофти,

Руки радісно у боки,

Та з хлопцями “гопака”!

Гоп-ля! Гоп-ля! Гоп-ля-ля!

Танцюємо, серце веселя!

Вправа 8. Проведіть ігри-змагання:

а) “Хто довше?”:

— продзвенить бджолою (ж-ж-ж-ж-ж);

— продизчить комаром (з-з-з-з-з);

б) “Хто більше?”:

— випустить повітря з проколеної шини (с-с-с-с-с);

— задме свічок на іменинному торті (ф-ф-ф-ф-ф).

Вправа 9. Складіть самі ігрові завдання на тренування органів дихання.

Вправи для тренування основних органів мови: губи, нижня щелепа, язик, гортань.

Тренування губ.

Вправа 1. Сильно, із зусиллям зібрати губи в “хоботок” так, щоб при цьому вони мали мінімальну площу. Потім так само активно, із зусиллям розтягнути їх в сторони, не оголяючи зуби. Повторити цей рух 10-15 разів, до появи в м'язах губ відчуття тепла.

Вправа 2. Витягніть губи і стискуйте їх в “хоботок”. Поверніть хоботок управо, вліво, вгору, вниз поволі, потім зробіть губами круговий рух в один бік, потім в інший. Повторіть вправу 3-4 рази.

Вправа 3. Початкове положення — рот закритий. Підведіть верхню губу до ясен, стисніть губи, опустіть нижню губу до ясен, стисніть губи. Повторити вправу 5-6 разів.

Вправа 4. Оголити зуби, підвівши верхню губу і опустивши нижню. Зуби стиснуті. Повторити вправу 5-6 разів.

Вправа 5. Початкове положення — рот напіввідкритий. Натягніть верхню губу на верхні зуби, потім плавно поверніть її на місце; натягніть нижню губу на нижні зуби, потім поверніть в початкове положення. Виконувати 5-6 разів.

Вправа 6. Рухи верхньої і нижньої губ з вправи 14 виконати одночасно. Повторити вправу 5-6 разів.

Тренування нижньої щелепи

Вправа 7. Спокійно, без напруги опустити нижню щелепу (розкрити рот) на 2-3 пальці, при цьому губи повинні мати форму вертикального овалу, язик плоско лежить на дні рота, а піднебінна завіска максимально підтягується. Через 2-3 секунди рот спокійно закрити. Повторити 5-6 разів.

Тренування язика

Вправа 8. Рот розкритий на два пальці, нижня щелепа нерухома. Кінчиком язика торкніться твердого неба, внутрішньої сторони спочатку лівої, а потім правої щоки, поверніть язик в початкове положення.

Вправа 9. Рот напіврозкритий. Кінчиком язика постарайтеся торкнутися носа, потім підборіддя, поверніть язик в початкове положення.

Вправа 10. Рот напіврозкритий. Кінчиком висунутого язика напишіть в повітрі букви алфавіту, після кожної букви повертайте язик в початкове положення.

Вправа 11. “Цокання”. Кінчик язика щільно притиснутий до альвеол, потім поштовхом відривається і перескакує ближче до м'якого неба. При цьому виникає клацання, схоже на цокання копит. Повторити 8-10 разів.

Тренування гортані

Вправа 12. З будь-якою гучністю вимовіть по черзі звуки І — У (І-У-І-У-І-У) 10-15 разів. Вправа розвиває рухливість гортані.

Основні властивості голосу

Голос — це звук, що утворюється в гортані коливанням наближених один до одного напружених голосових зв'язок повітрям, що під тиском видихається. Головні якості будь-якого голосу — це сила, висота, тембр. Для добре поставленого голосу характерні ще і такі властивості, як благозвучність, польотність, рухливість і різноманітність тону.

Сила голосу — це його гучність, залежно від активності роботи органів дихання і мови. Людина повинна уміти варіювати силою голосу залежно від умов комунікації. Тому однаково необхідне вміння говорити як голосно, так і тихо.

Висота голосу — це його здібність до тональних змін, тобто його діапазон. Для звичайного голосу характерний діапазон в півтори октави, проте в побутовій мові людина найчастіше використовує лише 3-4 ноти. Розширення діапазону робить мову виразною.

Тембром голосу називають його неповторне індивідуальне забарвлення, яке обумовлене будовою мовного апарату, головним чином характером обертонів, що утворюються в резонаторах, — нижніх (трахея, бронхи) і верхніх (порожнина рота і порожнина носа). Якщо нижніми резонаторами ми не можемо довільно управляти, то використання верхніх резонаторів може піддаватися вдосконаленню.

Під благозвучністю голосу розуміється чистота його звучання, відсутність неприємних призвуків (хрипоти, сиплості, гнусавості і тому подібне). У поняття благозвучності включається перш за все дзвінкість. Голос звучить дзвінко, коли він резонує в передній частині порожнини рота. Якщо ж звук формується у м'якого неба, він виходить глухим і тьмяним. Дзвінкість голосу залежить і від зібраності звуку (його концентрації у передніх зубів), від спрямованості звуку, а також від активності губ. Благозвучність голосу має на увазі, крім того, і свободу його звучання, що досягається вільною роботою всіх органів мови, відсутністю напруги, мускульних затисків. Така свобода досягається ціною довгих вправ. Благозвучність голосу не слід ототожнювати з благозвучністю мови.

Благозвучність мови — це відсутність в мові поєднання або частого повторення звуків, які різуть слух. Благозвучність мови припускає найбільш досконале поєднання звуків, зручне для вимови і приємне для слуху. Наприклад, викликає какофонію (тобто оцінюється так, що погано звучить) повторення в межах фрази або словосполучки свистячих і шиплячих звуків без спеціальних стилістичних цілей: "у нашій школі щоденно перевіряють щоденники"; нанизування слів з декількома приголосними підряд: "від під'їзду від'їжджає бджоляр у відрядження"; не рекомендується будувати фрази так, щоб виходило з'являння голосних: "і у Іоанна". Проте до техніки мови проблеми її благозвучності не відносяться.

Польотність голосу — це його здатність бути добре чутним на значній відстані без збільшення гучності.

Рухливість голосу — це його здатність без напруги мінятися по силі, висоті, темпу. Ці зміни не мають бути мимовільними, у досвідченого оратора зміна певних якостей голосу завжди переслідує певну мету.

Під тоном голосу мають на увазі емоційно-експресивну забарвленість голосу, що сприяє виразу в мові того, хто говорить певних відчуттів і намірів. Тон мови може бути добрим, злим, захопленим, офіційним, дружнім і т.інш. Він створюється за допомогою таких засобів, як збільшення або ослаблення сили голосу, пауз, прискорення або уповільнення темпу мови.

Темп мови не є безпосередньою властивістю самого голосу людини, проте уміння варіювати при необхідності швидкістю вимовлення слів і фраз також можна віднести до таких навиків, які можна вдосконалити.

***Вправи для розвитку голосу: сила, висота, благозвучність,
польотність, рухливість, тон.***

Розвиток сили голосу

Вправа 1. Прочитайте тексти, міняючи залежно від змісту силу голосу:

Була тиша, тиша, тиша.

Раптом гуркотом грому змінилася вона!

І ось вже дощик тихенько — ти чуєш? —

Закрапав, закрапав, закрапав по даху.

Напевно, зараз барабанити він стане.

Вже барабанить! Вже барабанить!

Скажи поголосніше слово «грім» —

Гуркотить слово, немов грім!

Я сиджу і слухаю, не дихаючи,

Шерех очерету, що шарудить.

Очеретинки шепочуться:

— Ши, ши, ши!

— Що ви тихо шепочете, очерети?

Хіба так нашіптувати добре?

А у відповідь шелестіння:

— Шо, шо, шо!

— З вами я нашіптувати не хочу!

Я заспіваю над річкою і станцією,

Навіть дозволу не запитаю!

Я станцією у самого очерету!

Очеретинки шепочуться:

- Ша, ша, ша...

Немов просять пошепки:

— Не танцюй!..
До чого сполохливі очерети!
Грім гуркотить — бух! Тарах!
Немов гори рушить.
Тиша в переляку — ах! —
Затикає вуха.

Лийся, лийся, дощик, дощик! Дуже хочу я рости!
Я не цукор! Я не коржик! Не боюсь я мокроти!

Йду вперед (тірлім-бом-бом) —
І сніг йде (тірлім-бом-бом),
Хоч зовсім нам не по дорозі!
Але чому (тірлім-бом-бом)
Скажіть, чому — (тірлім-бом-бом)
Скажіть, — чому так мерзнуть ноги?

Вправа 2. Підберіть кричалки, шумілки, лічилки (фольклорні або літературні), інші віршовані твори, які, на вашу думку, можна використовувати для тренування сили голосу.

Зміна висоти голосу, тобто розширення його діапазону

Вправа 3. Називайте поверхи, по яких ви в думках піднімаєтеся, підвищуючи кожного разу тон голосу, а потім “сходьте” вниз

Вправа 4. Вимовіть фразу з підвищенням голосу у її кінці: "Гнів, о богиня, оспівай Ахіллеса, Пелеева сина!"

Вправа 5. Прочитайте вірш так, щоб підвищення і пониження висоти голосу відповідало змісту вислову:

Щоб оволодіти грудним регістром,
Я стаю аквалангістом.
Все нижче опускаюся, нижче!

А дно морське все ближче, ближче!..

І ось вже в царстві я підводному!

Хоч занурився глибоко,

Але голосом грудним,

Володію я легко.

Щоб оволодіти грудним регістром,

Корисно стати аквалангістом.

Вправа 6. “Малюйте” голосом лінію руху стрибка у висоту:

Вироблення благозвучності голосу

Вправа 7. Добийтеся дзвінкості, зібраності звуку, вимовляючи плавно і протяжно звук М.

Вправа 8. Вимовіть протяжно і плавно (як при співі) склади: мі, ме, ма, мо, му, ми.

Тренування польотності голосу

Вправа 9. Цю вправу треба виконувати удвох. Між двома розмовляючими має бути достатньо велика відстань (хоча би 6-10 метрів), говорити треба тихо, майже пошепки, але виразно. Тема бесіди заздалегідь не обговорюється. Перед виконанням вправи ви повинні розробити мовну ситуацію (наприклад, уявити, що поряд знаходиться хтось третій, якому по яких-небудь причинах не повинно стати відомим зміст вашої бесіди.

Вправа 10. Придумайте мовну ситуацію, коли розмова між двома людьми повинна відбуватися на значній відстані і неголосно. Продемонструйте цю бесіду.

Вироблення рухливості голосу

Вправа 11. Вимовляєте слова спочатку поволі, потім поступово прискорюйте темп до дуже швидкого з подальшим уповільненням: "Швидко їхали, швидко їхали, швидко їхали... швидко їхали... швидко їхали".

Вправа 12. Прочитайте з поступовим прискоренням:

Сонечко, сонечко!

Полети на хмарку,

Принеси нам з неба,

Щоб було влітку:

У городі боби,
В лісі ягоди, гриби,
В джерелі водиця,
В полі пшениця.

Вправа 13. Прочитайте вірш в заданому темпі:

Ледве-ледве, ледве-ледве - - -(повільний темп)
Завертілись каруселі. - - -(повільний темп)
А потім, потім, потім - - -(середній темп)
Все бігом, бігом, бігом! - - -(швидкий темп)
Все швидше, швидше, бігом, - - -(дуже швидкий темп)
Карусель довкруги, довкруги! - - -(дуже швидкий темп)
Тихіше, тихіше, не поспішаєте - - -(середній темп)
Карусель зупиняєте. - - -(середній темп)
Раз, два, раз, два - - -(повільний темп)
Ось і скінчилась гра. - - -(повільний темп)

Вправа 14. Вкажіть, в якому темпі треба читати рядки вірша:

Ми йдемо по кругу,
Подивися.
Ми крокуємо дружно: раз, два, три.
Ми скачемо по дорозі,
Змінюємо часто ноги.
Пострибали, пострибали:
Скок-скок-скок!
А потім як лелека встали —
і мовчок!

Вправа 15. Прочитайте вірш. Вибирайте темп мови, відповідний змісту тексту:

Втекло молоко,

Втекло молоко!
Вниз по сходах скотилося,
Уповдовж вулиці пустилося,
Через площу потекло,
Чергового обійшло,
Під лавкою проскочило,
Трьох стареньких підмочило,
Пригостило котенят,
Розігрілося — й назад:
Уповдовж вулиці летіло,
Вгору по сходах пихкало
І в каструлю заповзло,
Дихаючи важко.
Тут господиня настигла:
— Закипіло?
— Закипіло!

Вправа 16. Підберіть віршований твір, в якому зміна темпу мови грає важливу роль для розуміння змісту.

Робота над тоном мови

Вправа 17. Вимовіть фразу "Яка у нього професія" так, щоб виразити: захоплення; співчуття; презирство; зневагу; питання; заздрість; питання-перезапит; здивування.

Вправа 18. Прочитайте текст відповідно до авторських ремарок

Прийшла?! Мені страшно за тебе! - - -(зі страхом)

У всьому вини саму себе! - - -(зі страхом)

Прийшла?! А самоповага де? - - -(із засудженням)

За ним як вірний пес скрізь! - - -(із засудженням)

Прийшов!? Так обдурити мене! - - -(з презирством)

Ти не мужик, а розмазня! - - -(з презирством)

Прийшов?! Ось і попався, друг! - - -(з єхидством)

Адже мене не обдуриш! - - -(з єхидством)

Прийшла! Ну, так тому і бути! - - -(радісно)

Нам один без одного не прожити! - - -(радісно)

Пішов!.. Прийде або ні? Загадка. - - -(з тривогою)

Я поступила з ним так бридко! - - -(з тривогою)

Пішов! Гора упала з плеч! - - -(з полегшенням)

Боже борони від цих зустрічей! - - -(з полегшенням)

Вправа 19. Поєднайте репліки персонажів і авторські слова:

Репліки

"Володю, досить сердитися! Вибач мене, якщо я тебе образила..."

"І ти ще знущаєшся? І ти ще насмілюєшся питати?"

"Я на тебе аніскілечки не серджуся. Присягаюсь!"

"Я ні в чому не винна!"

"Да-а-а, з тобою каші не звариш..."

Авторські слова

— з жалем протягнула вона.

— сказала вона тихо, але рішуче.

— кричала і навіть верещала вона, розмахуючи руками.

— сказала вона веселим голосом.

— сказала вона голосом, що кається.

Вправа 20. Визначте, яким тоном розмовляють з Попелюшкою батько, мачуха, сестри, фея, принц. Слова для довідок: добрий, злий, захоплений, байдужий, грубий, ніжний, здивований, переляканий, сумний, офіційний, дружній.

Вправа 21. Розкажіть про запізнення студента на лекцію від імені професора, що читав лекцію, самого студента, вахтера.

Вправа 22. Придумайте мовну ситуацію, в якій про одну і ту ж подію можна розповісти від імені різних героїв. Зверніть увагу на тон мови.

Вправа 23. Підберіть уривок з твору для дітей з прямою мовою героїв. Проаналізуйте, яким тоном треба читати репліки. Які засоби в тексті допомагають вірно вибрати тон мови?

Дикція

Дикція — це ступінь виразності у вимові звуків, складів і слів в мові. Ясність і чистота звучання мови залежать від правильної і активної роботи апарату артикуляції. виправленням таких недоліків дикції, як картавість, шепелявість, гнусавість, займається логопедія. В курсі техніки мови приділяється увага менш різко вираженим, але проте набагато поширенішим недолікам: нечіткості, невиразності вимовлення голосних і приголосних звуків. Спеціальні вправи повинні сприяти вдосконаленню дикції. Проте успіху можна досягти лише за умови систематичної роботи. Вироблення кожного голосного і приголосного звуку відбувається в такій послідовності:

— визначити особливості артикуляції звуку (можна звернутися до будь-якого підручника сучасної української мови, до книг по логопедії);

— перевірити перед дзеркалом положення органів мови при вимовленні даного звуку;

— відпрацювати вірну вимову звуку: спочатку в думках, потім пошепки, потім голосно;

— відпрацювати вимовлення окремих слів з цим звуком, а потім — текстів;

— при нагоді треба звернутися до запису свого голосу, щоб з боку проаналізувати можливі недоліки.

Вправи для вироблення голосних і приголосних звуків

Вправа 1. Звуки І — И.

А) Іл, ікс, Іра, пілігрим, липень, хімія, ім'я, ви, ми, ти, жила, в Індії, вечір, вулиці, мис, випуск, вали, цирк, витяг, з цікавістю.

Б) Біл — бив, вивів — вилив, лижі — лиже, милий — мив, нив — Нил, тил — Тіль, рись — рис, дим — Діма, син — синій, ази — Зіна.

В) Кому пироги та млинці, а кому гулі та синці. Який Мартин, такий у нього і алтин. Знали, кого били, тому і перемогли.

Вправа 2. Звуки У — О.

- А) Вус, розум, вулик, лук, павук, думати, оцет, кулак, , окати, лом, злодій, , мовчки, простір, договір, сукно, пальто, підйом, прийом.
- Б) Бук — бочок, тук — точок, сук — сочок, купи — копальні, гусак — гості, морс — Мурзік, лук — лоб, тур — торг, бум — бом.
- В) Без наук як без рук. Чужим розумом розумний не будеш. Дружба дружбою, а служба службою. Травень холодний — не будеш голодний. Красне поле пшоном, а мова розумом.

Вправа 3. Звук А.

- А) Ас, ахнути, армія, кавун, банк, каса, аркан, пані, жила, лампа, розмазня.
- Б) Якщо довго спати — так скиби не мати. На чужий коровай рота не розкривай. Не красна хата кутами, а красна пирогами.

Вправа 4. Звук Е — Є

- А) Ех, цей, жерсть, жест, в курені, поверх, поет, кашне, поетика, село, пень, день.
- Б) Хто сіє та віє, той не збідніє.

Вправа 5. Звуки П — Б.

- А) Пара, піп, капіж, дуб, голуб, бак, боб, білий, кобура, барбос.
- Б) Пара — бар, пас — бас, пил — бив, болт — полк, пий — бий, спати — брати, був — бив, борт — обгортка, бур — бюро.
- В) Всі бобри добрі до своїх бобрят. У полі Поля-Полюшка полле поле-полюшко. Бур'янів не буде в полі, якщо полле поле Поля.

Вправа 6. Звуки Ф — В.

- А) Факт, фунт, фари, фиркати, жираф, вперед, вірний, вибити, видний, вітрило.
- Б) Вода — фаза, Іван — Селіфан, Віка — фікус, виделка — Філька, вас — в'язнув, фірма — фиркнути, Фомка — Фекла.
- В) Водовіз віз воду з водопроводу. Вавилу ветрило промоклосквозило. Фараонів фаворит на сапфір змінював нефрит.

Вправа 7. Звуки Т — Д.

А) Там, танк, тут, тонна, тітка, той, піде, тісно, йти, мати, день, дим, диск, дятел, броди, два.

Б) Там — дам, том — дім, тік — док, трава — дрова, твій — двійка, тінь — день, тіло — дівка, тема — діадема, торт — дрот, там — мадам, дар — дядько, дубль — дюпель.

В) Від тупоту копит пил по полю летить. Двоє одного обідати не чекають. Федот, та не той. Дятел жив в дуплі порожньому, дуб довбав, як долотом.

Вправа 8. Звуки С — З.

А) Сук, син, сила, сісти, стіг, укус, розсада, віз, звук, зимовий, козел.

Б) Сам — зам, сало — залу, суп — зуб, коси — кози, внесу — внизу, синій — Зіна, сирий — сесія.

В) Назвався груздем — лізь в кошик. Дзвенить земля від золотої спеки. У семеро саней по семеро в сани всілися самі. Спати на сіні буде Сеня.

Вправа 9. Звуки Ш — Ж.

А) Шаль, жаль, сушений, душ, шкода, жерсть, жолудь, жук, калюжа, рушниця, справжній.

Б) Прошарок — прожарив, ваш — важливий, жарт — страшно, широчінь — жир, жити — шити.

В) Дзижчить жужелиця, дзижчить кружляється. Йшли шість мишей, несли шістнадцять грошей; дві миші поплоше несли по два гроші. Віжки з шкіри в хомут вхожі. Вовки нишпорять — їжу шукають.

Вправа 10. Звуки К — Г, Х.

А) Як, куди, ким, кирка, кущ, кріт, струмок, газ, горе, бігун, гиря, гетто, гірше, хор, загривок, трахея, пастух.

Б) Гойдалки — газелі, кіл — гол, кістка — гість, код — ріг, батіг — гнучий, Кеша — Геша.

В) Йде з козою косий козел. Краб крабові зробив граблі, подарував граблі крабові: грабуй граблями гравій, краб! Чубаті хохотушки реготом реготали: Ха! Ха! Ха! Зозуля зозуленяті купила капюшон, в капюшоні зозуленя смішне.

Вправа 11. Звук Щ.

А) Щавель, шука, щастя, пищить, щітка, плащ.

Б) Щипці та кліщі — ось наші речі. Де борщ — тут і нас шукай.

Вправа 12. Звук Ч.

А) Час, чуйна, часто, чари.

Б) Вітер — вечір, тісно — чесно, тим — чим, чуйно — чітко.

В) Чотири чорненьких чумазеньких бісика креслили чорними чорнилами креслення надзвичайно чисто. У чотирьох черепашок по чотири черепашеняти. Чапля чахла, чапля сохла.

Вправа 13. Звук Ц.

А) Цап, цілий, цар, цирк, блюдо, цілуватися.

Б) Міцний — цінний, цок — ціп, цирк — цвірк, вулиця — лисиця.

В) Молодець проти овець, а проти молодця сам вівця. Невеликий птах синиця, - та розумниця.

Вправа 14. Звуки М, Н, Л, Р, Й.

А) Мак, мама, обман, лампа, пом'ятий, милий, ніс, наш, сон, няня, низ, лак, місяць, лійка, Оля, біль, рана, рейка, ризик, говір, ялинка, майка, в'юн.

Б) Мама — м'яла, малий — м'яв, мило — мило, знайомий — знайома, Нана — няня, нити — нитка, ніс — виніс, лак — лік, лук — люк, радий — ряд, рів — рев, брак — брат, рак — лак, рука — Лука, рів — лов, дарувати — видарувати.

В) Мама Мілу милом мила. Олена шукала шпильку, а шпилька впала під лавку. Прокинулася Уляна ні пізно ні рано: всі з роботи йдуть, а вона тут як тут. Тридцять три кораблі лавірували, лавірували, та не вилавірували. Іній ліг на гілки ялинки, голки за ніч побіліли.

Вправи підвищеної складності для роботи над поєднаннями звуків

Для української мови найбільш природним є чергування приголосних і голосних звуків, причому поєднання приголосних найчастіше буває двох- і трьохчленим. Якщо ж між голосними зустрічається поєднання чотирьох і більше ніж приголосних, це може порушувати благозвучність мови і викликати деякі утруднення при вимові. На благозвучність мови впливає також чергування наголошених і ненаголошених складів. Оптимальний варіант — інтервал в 2-3 ненаголошених голосних між наголошеними, тобто короткі слова повинні чергуватися з довгими. Порушення цього правила робить мову або рубаною (Дід був старий), або, навпаки, монотонною (Свідоща поименованих авансоутримувачів запроTOCOLьовані). Проте саме використання таких невимовних звукосполучень, слів і фраз може дати позитивні результати при роботі над дикцією. Чим більше навантаження отримують при тренуванні органи мови, тим більше отримуваний ефект. Прикладом може служити старогрецький оратор Демосфен, який позбавився від картавості, завдяки тренуванням у виразній вимові звукосполучень, слів і фраз з камінчиками в роті.

Вправа 1. Вимовіть важкі поєднання звуків спочатку поволі, потім швидше: Тлз, джр, врж, мкртч, кпт, кфт, кшт, кст, ктц, кжда, ккжде, кждо, кжду, кшта, кште, кшту, кшто.

Вправа 2. Вимовіть слова з важкими поєднаннями приголосних спочатку поволі, потім швидше: Мудрувати, постскриптум, підбадьорювати, трансплантація, надзвуковий, скуйовджений, контрпрорив, протестантство, розбурхати, надстривожений, стовбур, відомство, брендспойт, надзвуковий, витійствувати, філософствувати, монстр.

Вправа 3. Потренуйтеся у вимові довгих приголосних:

А) До Клари, до кого, до горла, до гастролей, до Галі, до Каті, до Києва, до кінця, до міста, віддалений, вплутатися, віддати, розпалювати, віддушина, зжити, без шуби, безжальний, безсмертя, відновити, підтвердити, відштовхнути;

Б) Верх — вгору, ведення — введення, штовхнути — відштовхнути, тримати — підтримати, тягнути — відтягнути, водний — ввідний.

Вправа 4. Роботу над поєднанням звуків можна проводити у формі гри, використовуючи звуконаслідування:

А) Забивайте цвяхи: Гбду! Гбдо! Гбде! Гбди! Гбда! Гбді!

Б) Імітуйте кінський тупіт: Птку! Птко! Птка! Птки! Птке! Птки!

В) Кидайте уявні тарілочки партнерові: Кчку! Кчко! Кчке! Кчка! Кчки! Кчки!

Г) Придумайте 2-3 гри подібного типу.

Вправа 5. Вимовіть фрази, що складаються з одних наголошених складів, спочатку поволі, потім швидко:

У ту годину тут співав дрізд. У той рік тут був град. Дуб був старий. Всімлюбимий був Петро. Ураз клуб повен. Мох приховав гриб. Дід став старий. Ваш гість узяв тростину. Хвиль плеск — бризок блиск! Сто верст вскач.

Вправа 6. Вимовіть скоромовки з важкими поєднаннями або чергуваннями приголосних звуків:

Карл у Клари вкрав корали, а Клара у Карла вкрала кларнет. На дворі трава, на траві дрова; не рубай дрова посеред двору. Йшла Саша по шосе і смоктала сушку. Розкажіть про покупки. — Про які про покупки? — Про покупки, про покупки, про покупочки мої. До ладу тлумачити, та марного розтлумачувати. У ставку у Полікарпа — три карасі, три коропи. Краб крабові зробив граблі, подарував граблі крабові. — Грабуй граблями гравій, краб! Купи кіпу снопів. Летять три пташинки через три порожні хатинки. Наш Полкан потрапив в капкан. Стоїть копиця з підприкопеночком, а під копицею перепелиця з перепеленочком. Стоїть, стоїть біля воріт бик тупогубоширокорот.

Вправа 7. Пригадаєте, знайдіть в збірках або складіть самі декілька скоромовок із складним поєднанням звуків.

Вправи з використанням рухів

Вченими давно доведений зв'язок між розвитком рухів і формуванням мовних навиків. Поєднання роботи над технікою мови з ритмічними рухами тіла дає хороший ефект і допомагає зняти напруженість, скутість. При роботі можна використовувати ходьбу, рухи рук і ніг, а також жести, що допомагають розумінню змісту мови.

Рекомендуються завдання наступного типу:

— промовляння скоромовок або лічилок з диригуванням в такт мови (вказівний палець правої руки рухається вгору-вниз; рух-слово):

Тато тут, тато там,

Тато, тато тут і там.

Мама тут, мама там,

Мама, мама тут і там.

Тато тут, мама там,

Тато, мама тут і там;

— промовляння лічилки з рухами:

Йшли, йшли, йшли (йти по колу, крок-слово);

Ми (широкий жест по колу) пиріг знайшли (злегка нахилитися вперед, руки протягнуті вниз).

Сіли, поїли (сісти на підлогу і зробити природний жест рукою) і далі пішли (встати, помах рукою вперед).

Існує цілий ряд вправ, заснованих на імітації звуків і рухів різних природних ситуацій, наприклад:

а) уявним насосом накачайте шину велосипеда, роблячи руками звичні рухи і вимовляючи С-С-С-С, С-С-С-С, С-С-С-С...;

б) короткими, уривчастими рухами стискайте “грушу пульверизатора”, супроводжуючи рухи звуками Ф! Ф! Ф! Ф!...;

в) продемонструйте, що ви рубанком стружете дошку: Ж-Ж-Ж-Ж! Ж-Ж-Ж-Ж! Ж!...;

г) покажіть, як ви косите траву: С-С-С-С! С-С-С-С!...;

д) натріть підлогу щіткою: Ш-Ш-Ш-Ш! Ш-Ш-Ш-Ш! Ш-Ш-Ш-Ш!

Вправа 1. Підберіть рухи до наступної довгопромовки:

Йшли з Африки до Саратова

Сім відчайдушних піратів.

бачать напис на стовпі;

Продовжуй: і тобі, і тобі.

Йшли з Африки до Саратова...

Вправа 2. Якими рухами можна супроводжувати вірш А.Барто?

Лівою, правою

Лівою, правою!

На парад

Йде загін.

На парад

Йде загін.

Барабанщик дуже радий.

Барабанить,

Барабанить

Півтори години

Підряд.

Лівою,

правою,

Лівою,

правою,

Барабан... вже дірявий!

Вправа 3. Складіть свої завдання на розвиток таких якостей голосу, як сила, рухливість, темп, чітка дикція, щоб робота над технікою мови супроводжувалась рухами.

4. Використання елементів ораторського мистецтва в педагогічній розповіді та бесіді

Існують певні вимоги до виступів, спільні як для друкованого тексту, так і для усного виступу. На них має звернути особливу увагу вчитель-початківець. Зокрема, найважливішою з них є донесення до аудиторії змісту письмового тексту чи усної промови з обраної теми, його слід розкривати на основі вивчення предмета розповіді. Найважливішими показниками змісту є його багатство, глибина та новизна. Щоб добре орієнтуватись в тій чи іншій темі, треба не лише мати з неї фундаментальні знання, а й цікавитись свіжою інформацією: читати пресу, науково-популярні тижневики, спеціалізовані журнали та книжки, знайомитись з телевізійними та радіопередачами, користуватись Інтернетом, стежити за політичним, громадським, культурним життям, відвідувати театри та кінотеатри, музеї, цікавитись науково-технічним прогресом.

Наступним кроком є розташування накопиченого матеріалу для виступу, лекції чи уроку в логічній послідовності. Викладення змісту залежить від обраного типу мовлення. Наприклад, будова розповіді має складатись із вступу, зав'язки, розвитку дії, кульмінації та розв'язки. Опис супроводжується спочатку передачею загального вигляду предмета, основного враження про нього, далі подається характеристика окремих його частин і наприкінці виступу наводиться узагальнюючий описовий висновок. Водночас роздум можна побудувати за двома основними схемами – дедукцією або індукцією. Далі в ході роботи над власним текстом відбувається його оцінювання з врахуванням наповнення цитатами, фактичними доказами, образністю, прислів'ями, афоризмами та загального рівня мовної культури. Адже багатство і глибину викладення змісту виступу можна забезпечити лише тоді, коли ідеально підібрано зазначені нами елементи.

Накреслюючи схему виступу і методи аргументування, педагог прогнозує вплив своєї промови на майбутню аудиторію, немовби планує схему маршруту, за яким, минаючи будь-які відхилення, приведе слухачів до жаданої мети. Завершальний план виступу має бути написаний з урахуванням попередньої схеми, думок і формулювань, які виникали у автора під час вивчення зібраного матеріалу. Згідно з цим планом

відбувається написання тексту самої промови або лекції. Щоб забезпечити адекватне сприйняття аудиторією запропонованої специфічної інформації, оратор повинен заздалегідь поцікавитись особистісними характеристиками слухачів: їхнім віком, статтю, професією, рівнем обізнаності з темою виступу. Успіх публічного виступу залежить не лише від самого змісту, але й від того, яким стилем викладу користуватиметься вчитель.

Стиль – це спосіб вибору мовних засобів для висловлення своїх думок і упорядкування їх в одне ціле [50, 252]. Стиль усного виступу має бути значно простішим порівняно зі стилем письмової роботи, оскільки слухачам аудіально важче сприймати малозрозумілі іншомовні слова, специфічну термінологію, особливо, коли темп передачі інформації промовцем досить високий. Ще в давні часи в історії красномовства було створено вчення про три основні його стилі – низький (звичайний), середній (елегантний або квітчастий) і високий (піднесений). Кожний із них характеризується відповідним видом промови зі специфічною структурою виступу та засобами його поживлення. Високому стилю притаманне застосування звучних слів, рідкісних метафор, численних і сильних почуттів – радості, болю, подиву та ін. Середній стиль сповнений витончених висловлювань, багатий на “милі” метафори, дотепні жарти. Низький стиль не слід плутати із вульгарною мовою, він, в свою чергу, має повчальний, інформативний або проповідницький характер.

З вибором стилю прямопропорційно пов’язані підбір слів для вдалого виступу та багатство словникового запасу самого викладача. Ще давньогрецькі філософи з’ясували, що можливість передавати певну інформацію різними мовними засобами дає змогу підбирати їх таким чином, щоб зробити їх засобом впливу на психіку слухачів. У сучасній риторичній зазвичай для того, щоб виступ був насиченим та яскравим, використовують стилістичні або риторичні фігури, тропи.

Троп – це слово або фраза, образний вислів, застосовані в переносному значенні, переміщення в семантиці слова [3, 182]. До троп належать: епітет, метафора, порівняння, метонімія, гіпербола, іронія, синекдоха, парадокс, перифраз, алегорія, антитеза, оксюморон, літота, уособлення та ін.

Фігура – це незвичайний за синтаксисом зворот мови, який застосовується для підсилення виразності виступу, впливу на почуття слухачів [3, 186]. До стилістичних фігур відносять метатезу, апокопу, синкопу, інверсію, ампліфікацію, алітерацію, градацію, умовчання, риторичне звернення, короткі розповіді, заклик, пояснення, цитування, натяк,

перехрещення, гру слів, передмову, попередження, повтор, паралелізм та ін. Основні функції зазначених риторичних фігур та троп полягають у приверненні та утриманні уваги слухачів за допомогою змістовної та яскравої промови, майстерно збагаченої художніми образами, що надають їй вишуканості та краси.

Вміння привертати і утримувати увагу аудиторії під час заняття відіграє величезну роль у професії вчителя. Адже заволодіти увагою на будь-якому рівні – чи-то в товариській розмові, чи-то протягом виступу, лекції, дискусії та обговорення будь-яких питань, на жаль, зможе не кожен молодий фахівець. Однак відсутність знань чи вмінь з певних питань не є невіршальною проблемою для людей, які прагнуть знати та вміти. Зокрема, звернувшись за допомогою до психологічної літератури, можна знайти кілька рекомендованих способів привернення і утримання уваги слухачів, обрати для себе ті, які були б притаманні саме вашому стилю викладення матеріалу. Як приклад розглянемо нижченаведені, так би мовити, психологічні секрети:

1. Оскільки людина за своєю природою є досить допитливою, її завжди цікавлять та хвилюють невідомі досі факти, явища та ваблять таємниці. Але при цьому, часто перевантажуючись на роботі, втомлюючись від різноманітних домашніх справ, вона втрачає сили, і тому не має бажання завдавати собі зайвого клопоту, щоб дізнаватись про щось нове, перебираючи безліч літературних інформаційних джерел. У наш час стає досить популярним мінімалізм – тобто прагнення людини здобувати інформацію, яка б надходила швидко, мала б компактний розмір та була “гарячою” і захоплюючою. Отже, увагу аудиторії можна привернути, надавши інформацію про щось нове та цікаве.

2. Можна зацікавити слухачів розповіддю про невідомі місця, незвичайні пригоди, про виняткових історичних особистостей, наводячи маловідомі факти їхніх біографій, розповідаючи про новітні технічні розробки. Адже все те, що виходить за межі повсякденного життя та побуту, завжди хвилює аудиторію і зосереджує її на запропонованій інформації.

3. Увагу привертають також факти, що стосуються професійної діяльності слухачів, можуть стати їм у пригоді, сприяти їхньому кар’єрному або професійному зростанню.

4. Як правило, аудиторія зосереджується на промовці, який розповідає “гарячі” новини про відомих особистостей сучасності або нещодавні події, які є досить актуальними для слухачів чи відомі невеликій кількості людей.

Завжди приємно бути поінформованим про хвилюючі події краще, ніж більшість людей, тому такі новини сприймаються публікою дуже уважно та зацікавлено.

5. Увагу людей посилює дискусія, яка може виникати під час обговорення тієї чи іншої тематики. Щоб забезпечити культурне дискутування, слід дотримуватись основних педагогічних правил [38, 113]: сприйняття незгоди присутніх як природної реакції, як наслідок критичного ставлення до інформації; урахування глибинних мотивів конфронтації слухачів; вияв незмінної доброзичливості щодо опонента, незважаючи на його репутацію та статус; підкреслена коректність до будь-якої висловленої точки зору; контроль з боку вчителя за емоційною тональністю дискусії; обстоювати власну думку, дотримуватися загальноусталених етичних норм; терпимість та поступливість у дрібницях; домінування експресії оптимізму.

6. Можна привернути увагу слухачів, запропонувавши їм для розгляду нові, досі не відомі, аргументи та факти.

7. Стиль промови цілком здатний привертати увагу аудиторії.

8. Починаючи свій виступ з конкретного прикладу, з розповіді, неординарного запитання, вражаючих фактів, які збуджують цікавість, вчитель може з перших слів заволодіти увагою учнів.

9. Неабияке значення має й спосіб викладу матеріалу: темп, виразність та образність мови, жести та міміка вчителя можуть або привертати увагу, або залишати учнів байдужими до предмету розмови.

10. Слід також пам'ятати, що багато часу, вільного від домашніх та службових справ, люди, як правило, віддають роздумам про самих себе, здійснюють оцінку власного життя та мріють. Отже, щоб привернути увагу та викликати зацікавленість у класу, вчитель має включати до розповіді життєві яскраві приклади, які кожен із присутніх на занятті мав би змогу "приміряти" особисто на себе.

11. Вчитель може не обмежуватись лише словесними описами тих чи інших подій. Розповідь приверне значно більше уваги, якщо буде супроводжуватись відповідним ілюстрованим матеріалом (діаграмами, фотокартками, діафільмами та ін.).

Молодий вчитель, який тільки-но набуває свого ораторського досвіду, готуючи та викладаючи матеріал, повинен уникати занадто довгих речень,

тоді зміст сприйматиметься легше і буде більш зрозумілим для учнів. Під час написання тексту виступу вчитель не повинен уникати вживання в ньому звернення від першої особи. Особовий займенник “ми”, застосований у певних реченнях, допомагає більше конкретизувати інформацію, зводячи її до діяльності певних осіб, що робить текст ще доступнішим. Зміст виступу також не слід переобтяжувати іншомовними словами, складною професійною термінологією чи абстрактними поняттями. Інакше інформація не лише буде важко сприйматися аудіально, а й, через недостатній рівень обізнаності класу з обраної вчителем тематики, взагалі може лишитись незрозумілою для учнів. Однак це зовсім не означає, що треба викладати сухо та стисло. Дотепність – це завжди неочікуване поєднання думок, які раніше ніде не “стикались”. Вчитель не повинен зловживати зайвими дрібними подробицями, які заступають головне та не є обов’язковими для запам’ятовування. Аби промова була добре сприйнята учнями, молодий вчитель, безперечно, має приділяти увагу не лише змісту, стилю викладу матеріалу, власному зовнішньому вигляду, але й налагодженню невербальних комунікативних стосунків з класом. Сучасна психологія відводить велику роль саме вивченню так званого спілкування без слів, тобто за допомогою жестів, міміки та пантоміміки. До речі, на сьогодні існує безліч психологічної літератури, яка б розкривала таємниці людської міміки та жестів. Як відомо, міміка може бути довільною або мимовільною. У ході спілкування експресивно-мімічні засоби комунікації (жести та міміка людини) передають почуття, виступають яскравим наочним проявом емоційного ставлення співрозмовників одного до одного. При цьому вчитель повинен враховувати, що далеко не кожна особа і не за будь-яких умов здатна керувати власними емоціями. За допомогою сприйняття елементарної динаміки рухів комплексу м’язів у верхній (лоб, брови), середній (очі) та нижній (вуста та підборіддя) зонах обличчя одразу можна зрозуміти ставлення співрозмовників або слухачів до наданої інформації і вчасно відреагувати на неї, що є особливо важливим у професії вчителя.

Як правило, під час спілкування людина несвідомо спостерігає за рухами та жестами свого співрозмовника, щоб краще його зрозуміти. Виняткову силу експресії можна, зокрема, передати за допомогою рук. Рухи руками є засобом не тільки привернення уваги слухачів, але й вираження найтонших переживань людини. Проте, викладаючи матеріал, педагог інколи починає занадто активно жестикулювати, намагаючись надати більшої експресії власній промові. Хоча рухи та міміка і роблять наше мовлення зрозумілішим та виразнішим, не слід занадто захоплюватись

жестикулюванням або робити незвичайні жести, які привертають до себе надмірну увагу. Також не потрібно починати або закінчувати розповідь несподіваним жестом. Завжди слід пам'ятати, що жести мають лише супроводжувати та елегантно доповнювати розповідь, а не ставати в центрі уваги учнів. Невід'ємним елементом, який необхідно враховувати в разі бажання справити гарне враження на учнів, є поза вчителя, його манера сидати, стояти або рухатись по аудиторії. Ці, так звані специфічні пози часто супроводжуються притаманними лише одній особі жестами й мімікою. Якщо знову скористатись знаннями психології, то можна навчитись розуміти людину, досліджуючи саме її пози. Так, у процесі спілкування виділяють відкриті (відкриті руки, долоні, кінцівки не схрещені) та закриті (схрещені руки, ноги, погляд спрямований донизу) пози. Відкриті пози сигналізують про впевненість у собі промовця, про його прагнення до спілкування, щирість та відвертість. Закриті, навпаки, показують відверте небажання спілкуватись, замкненість людини, схильність до низької самооцінки і, як результат, є виявом невпевненості в собі. Отже, молодому вчителю обов'язково слід приділяти увагу позам, які він приймає під час викладу матеріалу.

Окремо слід контролювати “зовнішній малюнок” своєї поведінки. Цей, на мою думку, влучний застосований науковцями термін вимагає контролю за тим, аби спина була рівною, хода впевненою і т.д. І справді, вчителю важливо навчитись красиво сидати на стілець, адже дрібниць у поведінці його бути не може. Елегантні рухи та вміння поводитись – такі самі невід'ємні елементи приємного зовнішнього сприйняття людини, як і її фізичні дані або гарне вбрання. Зовнішній вигляд вчителя впадає в очі учням відразу, як тільки він з'являється перед ними, і вже за мить кожен із присутніх формує своє перше враження про викладача, яке, до речі, з часом дуже важко змінити. Постаючи перед класом, педагог повинен бути впевнений, що він має гідний, адекватний ситуації вигляд. В одязі завжди мають бути присутні чистота та охайність. Ідеальною формою одягу для вчителя є костюм, який підкреслює офіційність стосунків та сприяє зосередженню уваги учнів саме на засвоєнні матеріалу, а не на вивченні деталей одягу. Секрет гарного смаку завжди прихований у правильному підборі відповідних аксесуарів для одягу та підкресленні з їх допомогою свого індивідуального образу. Не остання роль у створенні власного образу відводиться моді. Залежно від підбраного стилю одягу та кольорової гами можна впливати на якість засвоєння матеріалу класом. Наприклад, червоний, жовтогарячий та інші яскраві кольори або великі квіти та тканині костюму привертатимуть увагу саме до

вчителя. Якщо ж для одягу обрати пастельні, спокійні кольори – увага буде сконцентрована саме на промові. Отже, потрібно пам'ятати, що педагог – це завжди еталон у всьому, і вчителю, а особливо молодому, аудиторія надто важко вибачає будь-які недоліки.

Під час занять учитель має приділяти особливу увагу ситуативній поведінці учнів та встигати стежити за їхніми очима. Адже саме очі, а точніше – погляд учня, є, як правило, найкращим показником адекватності сприйняття ним навчального матеріалу. І тут головне завдання вчителя – відчувати ситуацію. Через погляд можна визначити рівень зацікавленості класу інформацією, рівень обізнаності її щодо предмету розмови, дізнатись про настрій та психоемоційний стан людини тощо. Контролювати аудиторію також можливо за допомогою трьох основних кіл спілкування. Вони визначаються шляхом візуального поділу класу приблизно на три однакові частини, залежно від відстані, на якій розташовуються місця учнів. Перше коло становлять, як правило, найбільш зацікавлені в отриманні інформації учні, які за будь-якої слушної нагоди будуть намагатись занотувувати цікавий матеріал та включатись у дискусію. Середнє коло найчастіше уособлюють діти, які також спокійно сприймають пояснення вчителя, а в разі потреби їм підтримувати процес спілкування. Останнє, третє, коло, є, як правило, найважчим для лектора, оратора в плані спрямування уваги аудиторії на запропонований матеріал. Здебільшого люди, які належать до третього кола, схильні до критичного оцінювання тематики запропонованого заняття та взагалі роботи самого вчителя. Тож протягом лекції, уроку викладачу необхідно час від часу спрямовувати свій погляд на очі учнів, щоб “охоплювати” та контролювати всю аудиторію в цілому і кожного окремо взятого учня. При цьому особливу увагу слід надавати саме останнім рядам в класі, тобто учням, які складають третє коло спілкування.

Слід пам'ятати, що “контакт очей” між промовцем та слухачами є одним із найважливіших секретів вдалого виступу. Саме погляд вчителя, який періодично спрямований на кожного учня і водночас охоплює аудиторію в цілому, звертає увагу на самого педагога та на предмет вивчення. За допомогою погляду можна продемонструвати своє ставлення до поведінки певної групи учнів, сповістити про надання слова тому чи іншому учневі, а також підтримувати психологічний контакт та сприяти створенню відповідної атмосфери в класі.

Говорячи про створення адекватного настрою, відповідної атмосфери під час заняття, слід зазначити, що багато залежить від того, як учитель на

початку уроку презентує самого себе та той матеріал, заради якого учні, власне, і зібрались. На стан тієї самої атмосфери в класі впливає також і рівень комфорту в приміщенні. Не останнім фактором щодо цього є співвідношення між розмірами класу та кількістю присутніх. Якщо приміщення напівпорожнє, або учнів значно більше, ніж очікувалось, педагогу стає важко керувати навчальним процесом. Іноколи учні намагаються зайняти місця в кінці класу, а це створює між педагогом та ними певну відстань. Як правило, в таких випадках вчитель може попросити їх пересісти ближче або, добре володіючи матеріалом, сам підійти до них. Слід також пам'ятати, що на якість пояснення, а отже, і на рівень засвоєння учнями матеріалу, негативно впливають деякі зовнішні фактори. Відволікати увагу класу може, наприклад, гуркіт міського транспорту або грукіт інструментів з розташованого неподалік будівельного майданчика. Або звуки музики, які долинають з актові зали, де відбувається репетиція художнього колективу тощо. Негативний вплив на увагу має також і температура повітря в класі – коли в приміщенні дуже жарко або холодно, учні відволікаються від сприйняття та засвоєння матеріалу. Незручні стільці, столи, погане освітлення – все це швидко втомлює дітей. За цих умов учитель, як правило, не в змозі радикально вплинути на обставини, хіба що зробити коротку перерву, щоб дати можливість учням відпочити. Однак стає зрозумілим, що попри всі його намагання виправити ситуацію, якість знань, отриманих при цьому учнями, явно не відповідатиме очікуванням педагога.

Отже, в процесі підготовки до виступу молодий вчитель повинен звернути увагу на основні вимоги, які зазвичай стоять перед промовцем, і зіставити їх з власною виконаною роботою. Насамперед, він повинен знати свою справу, стежити за життям країни, знайомитись з останніми публікаціями, постійно підвищувати свій загальнокультурний та професійний рівень. Щоб вибір відповідного підходу до учнів був вдалим, педагог мусить враховувати обставини та середовище, в якому він має намір викладати. Головна мета вчителя, який виступає перед класом, – якнайпростіше та найточніше донести певну інформацію до розуму, душ та сердець учнів. Саму ідею виступу слід, передусім, з'ясувати для самого себе і тільки тоді, базуючись на власних поглядах, формулювати її класу. Свою позицію слід підкріпляти зрозумілими аргументами, бажано з використанням наочності. У тому разі, коли після виступу виникає дискусія, досвідчений вчитель повинен сприяти її розгортанню та намагатись залучити до участі в ній якомога більше учнів. До того ж ця дискусія має відбуватись у діловій, спокійній, керованій та дружній атмосфері.

Звичайно, молодому педагогу буде важко одразу опанувати всі секрети ораторського мистецтва, ефективного спілкування, одразу поводити себе за всіма нормами і правилами педагогічної майстерності. Але якщо він прагне стати справжнім майстром своєї справи, який ніколи не зупиниться на досягнутому, який завжди працюватиме над собою, будь-які труднощі лише сприятимуть його самовдосконаленню та професійному зростанню.

Висновки

Культура мовлення вчителя ґрунтується на знаннях теоретичних основ, норм сучасної української літературної мови, що сприяє формуванню мовленнєвих умінь і навичок. Кожен учитель повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошування, слововживання у зв'язку з глибшим вивченням загальнонародної мови, тенденцією до взаємозбагачення національних мов, вирівнюванням діалектів. Треба вміти самому і навчити учнів уважно (інколи з олівцем) читати наукову, технічну, публіцистичну, художню літературу. Неможливо весь педагогічний шлях пройти тільки з багажем, набутим у стінах вузу. Вчитель зобов'язаний бути не тільки компетентним фахівцем з високою науковою і діловою кваліфікацією, виконавською дисципліною; не лише духовно багатою особистістю, що несе моральну відповідальність за свою навчальну і виховну діяльність у школі; педагог має бути водночас комунікабельною особистістю з високою культурою педагогічного мовлення, вмінням вести діалог, дискутувати, забезпечувати позитивний моральний та емоційний настрій у педагогічній взаємодії. Ми пропонуємо такі шляхи реалізації проблеми:

1. Мовлення повинно функціонувати і розвиватися в нерозривній єдності з предметно-продуктивними видами діяльності (трудовою, дослідницькою, художньою, ігровою тощо), які визначають мотиви і зміст спілкування.
2. Ситуація природності, тобто зумовленість завданнями, в процесі розв'язання яких виникають конкретні мотиви спілкування, визначаються комунікативні наміри, добираються засоби їх реалізації.
3. Створення пізнавальних, практичних, конструктивних завдань, що створюють комунікативно-мовленнєві виконання.
4. Цілеспрямоване навчання, виконання окремих дій, що входять до структури мовленнєвого акту, тобто формування мовленнєвих умінь і навичок.
5. Розвиток мовлення повинен розглядатися як система двох взємопов'язаних завдань: збагачення мовленнєвої діяльності і навчання вмінь, що забезпечують успішність цієї діяльності.

Безумовно, ми тільки окреслили в методичних рекомендаціях з теми «Культура педагогічного мовлення» завдання по самоосвіті майбутнього вчителя з удосконалення навичок і вмінь професійно-педагогічного мовлення, оскільки для того, щоб повністю висвітлити цю тему, розміру методичних рекомендацій трошки малувато, оскільки щороку з цієї теми

з'являється море літератури, але завдяки розвитку суспільства і періодичній зміні стереотипів, вона ще досить далека від свого повного висвітлення. Сподіваємося, що наведені приклади стануть основою для подальших серйозних роздумів майбутніх учителів над особливостями свого мовлення, а вивчення досвіду талановитих педагогів надихатиме на роботу з його вдосконалення.

Культура педагогічного мовлення та її відповідність сучасним стандартам визначатиметься її спроможністю дати Українській державі громадян, які вільно володіють державною мовою, забезпечити їх інтелектуальний розвиток, виховання духовно-емоційної сфери та національно-патріотичне виховання засобами мови.

Література:

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. - Казань, 1988. - 240 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. / Общ. ред. М.С.Мацковского. - М.: Прогресс, 1988. - 400 с.
3. Вандишев В.М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять. – К., 2003.
4. Воронина Т.П., Кашицин В.П., Молчанова О.П. Образование в эпоху новых информационных технологий. - М.: Информ-Пресс-94, 1995. - 220 с.
5. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навчальний посібник. - К.: Вища шк., 1995. - 237 с.
6. Гершунский Б.С. Философия образования. - М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. - 432 с.
7. Горесва В.М. Педагогічна техніка: Методичні рекомендації. – К.: НПУ, 2006. – С.7-9.
8. Гурвич С.С., В.Ф.Погорелко, М.А.Герман. Основы риторики: Учебное пособие. - К.: Выща шк. Головное изд-во, 1988. - 248 с.
9. Ершова А.П., Букатов В.М. Режиссура урока, общения и поведения учителя: Пособие для учителя. - М.:Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. - 232 с.
10. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Ростов-на-Дону, 1997.
11. Зинченко В.П. Эргономика и информатика // Вопр. фил. 1986. - №7. - С.53-64.
12. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. – К., 2004.
13. Игнатъева И.Ф. Антропология техники: человек как субъект мира техники. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1992. - 130 с.
14. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений.- М.: Политиздат,1988.- 319 с.
15. Карнеги Д. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично: Пер.с англ. Ю.В.Семенова // Твоя книга - Днепропетровск: ООО "Нонпарель", 1996. - С. 7-160.
16. Кан-Калик В.А. Грамматика общения. - М.: Роспедагентство, 1995. - 108 с.
17. Коменский Я.А. Об изгнании косности из школ. – Собр. соч. – Т. 2.
18. Корніяка О.М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування // Практична психологія і соціальна робота. 2003. -№1. – с. 38
19. Лазарев М.О. Основы педагогічної творчості: Навчальний посібник. - Суми: ВВП "Мрія", 1995. - 212 с.
20. Ларіна Т.Є. Психологічні умови використання невербальних засобів спілкування на уроці літератури м. Бердянськ, 2005р
21. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. - М.:Знание, 1979. - 48 с.
22. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. - Харків, 1997. - 338 с.
23. Ломоносов М.В. Избранные философские произведения. - М., 1950. - 757с.

24. Ломов Б.Ф. Общение и социальные регуляторы поведения индивида./ В кн.: Психологические проблемы социальной регуляции поведения.- М.:Наука,1976.
25. Макаренко А.С. Сочинения в семи томах. - М.: Академия пед. наук, 1960.
26. Мищич П. Как проводить деловые беседы. – М., 1983.
27. Нечепоренко Л.С., Подоляк Я.В., Пасынок В.Г. Воспитание: Учебное пособие. - Харьков: Основа, 1997. - 232с.
28. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – Киев, 1990.
29. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / И.А.Зязюн, И.Ф.Кривонос, Н.Н.Тарасевич и др. / Под ред. И.А.Зязюна. - М.: Просвещение, 1989. - 302 с.
30. Олійник Г.А Виразне читання. Основи теорії: Посібник для вчителів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 224 с.
31. Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смолюк І.О., Шпак О.Г. Педагогічні технології: Навчальний посібник для вузів. – К., 1995.
32. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов / Ю.К.Бабанський, В.А.Сластенин, Н.А.Сорокин и др. / Под ред. Ю.К.Бабанского. - М.: Просвещение, 1988. - 479 с.
33. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 272 с.
34. Подласый И. П. Педагогика. - М: Просвещение: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. - 432 с.
35. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І. Педагогічна технологія: Посібник. - Харків: Основа, 1995. - 105с.
36. Реформатський А.А. "Введение в языкознание", М., 2000г.
37. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. - М.: Просвещение, 1991. - 128 с.
38. Рыданова И.И. Основы педагогики общения. – Мн., 1998.
39. Самыгин С.И., Столяренко Л.Д. Психология управления: Учеб. пособие. - Ростов-на-Д.: Изд-во "Феникс", 1997. - 512с.
40. Скуратівський Л. Елементи практичної риторики // Українська мова і література в школі. – К., 2003. – № 2.
41. Сеір Е. "Избранные труды по языкознанию и культурологии", М., 1977.
42. Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности. – М.: Флинта: Наука, 1999. – 232 с.
43. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник. - Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. - 300 с.
44. Сопер П. Основы искусства речи: Пер.с англ. - М.: Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. - 416с.
45. Спириин Л.Ф. Теория и технология решения педагогических задач. - М., Российское педагогическое агентство, 1997. - 174 с.
46. Станиславский К.С. Начало сезона//Статьи, речи, беседы. – М.,1953. – С. 194-195.
47. Стефановская Г. А. Педагогика: наука и искусство. - М.: Совершенство, 1998. - 368 с.
48. Сухомлинский В.А. О воспитании. - М.: Политиздат, 1975. - 272с.

49. Сухомлинська О.В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні // Педагогіка і психологія. - 1997, №4. - С. 109-125.
50. Томан І. Мистецтво говорити: Пер. з чеської. - 2-е вид. - К., 1989. - 293 с.
51. Учителю о педагогической технике. Под ред. Л.И.Рувинского. - М.: Педагогика, 1987. - 160 с.
52. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 1997. - 192 с.
53. Фридман Л.М., Волков К.Н. Психологическая наука - учителю. - М.: Просвещение, 1985.
54. Харламов И.Ф. Педагогика. - М.: Высш. шк., 1990. - 576 с.
55. Чихаев В.П. Культура и техника речи учителя //Учителю о педагогической технике// Под ред. Л.И.Рувинского. – М.: Педагогика. – 1987. – С.62-87.

Зміст

1. Складові культури мовлення педагога та умови його ефективності.....	3
2. Техніка використання мовних засобів (дихання, дикція, інтонація, тембр тощо) в умовах мікровикладання	14
3. Тренінги та вправи на розвиток професійно-педагогічного мовлення.....	17
4. Використання елементів ораторського мистецтва в педагогічній розповіді та бесіді	37
Висновки	46
Література	48
Зміст	51

Навчальне видання

Калюжна Тетяна Григорівна

Культура педагогічного мовлення

Методичні рекомендації